

Pletherskoga. Vrijedi spomenuti ulogu novinarku i povjesničarku Alenke Puhar, koja je monografiji doprinijela arhivskom građom i informacijama.

Ovim izborom tekstova poznatih i manje poznatih slovenskih intelektualaca urednik pruža uvid u kompleksnu problematiku promišljanja slovenskoga nacionalnog pitanja šezdesetih godina. Znanstvena monografija *Misliti narod v dolgih šestdesetih več će* svojim formatom biti osvježeno istraživačima jugoslavenskoga socijalizma te je vrijedan doprinos za razumijevanje slovenskih perspektiva unutar Jugoslavije, onako kako su ih vidjeli slovenski intelektualci šezdesetih godina. Urednikova temeljita i dobro istražena teorijska studija prelazi okvire ove monografije i može poslužiti kao metodološki primjeran oslonac u daljnjim istraživanjima ove tematike i u drugim republikama bivše Jugoslavije, ali i općenito u istraživanjima nacionalnih pitanja unutar višenacionalnih zajednica.

Marijana Kardum

Sławomir Kapralski, *The destruction of European Roma in KL Auschwitz: A guidebook for visitors*, ur. Roman Kwiatkowski (Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce, 2019), 92 str.

Memorijalni muzej Koncentracijskoga logora Auschwitz danas čini jednu od središnjih točaka u kulturi sjećanja na žrtve Drugoga svjetskog rata te se smatra „simbolom terora, genocida i holokausta”. Ukratko bi trebalo navesti da je logor osnovan 1940. u predgrađu grada Oświęcim, koji je po nacističkoj okupaciji preimenovan u Auschwitz. Dvije godine poslije postao je jedan od najvećih nacističkih eksterminacijskih logora, unutar kojega se nastojalo provesti „konačno rješenje židovskoga pitanja” (*Endlösung der Judenfrage*).

Sam logor Auschwitz važan je i za povijest stradanja romskoga stanovništva u Drugom svjetskom ratu. U njemu je bilo oko 23 tisuće romskih logoraša, od kojih je oko 21 tisuća ubijeno, što govori o razmjerima njihova stradanja. Da bi se istaknula kultura sjećanja na romske žrtve, 2001. unutar Muzeja otvorena je izložba o Romima i Sintima u Auschwitzu. Izložbom se nastojalo objasniti povijesni kontekst nacističkoga progona Roma s posebnim naglaskom na prikazu pitanja nacističke rasne ideologije, progonima Roma i njihovim deportacijama u europske logore. Zanimljiv je i prikaz nacističkoga birokratskog sustava upravljanja procesom istrebljenja (genocida) nad Romima, koji je posebno prikazan unutar osnivanja i rada *Zigeunerfamilienlager* (Ciganski obiteljski logor) u dijelu logora Auschwitz II. U nakladi spomen-područja i Muzeja u Auschwitzu izdana je tek jedna znanstvena publikacija o stradanju Roma u logoru Auschwitz iste godine kad je otvorena spomenuta izložba o stradanju Roma i Sinta. Autori Sławomir Kapralski, Maria Martyniak i Joanna Talewicz-Kwiatkowska objavili su knjigu *Roma in Auschwitz*. Izdavač je Muzej u Auschwitzu, a izdana je kao sedma knjiga serije „Voices of Memory”.

Publikacija *The destruction of European Roma in KL Auschwitz: A guidebook for visitors* (Uništavanje europskih Roma u Koncentracijskom logoru Auschwitz: vodič za posjetitelje) opsega je 92 stranice teksta, koji je napisao Sławomir Kapralski. Publikacija je podijeljena na nekoliko poglavlja, a praćena je rubrikom „Glossary” i raznim slikovnim priložima (karte logora, mjesta Oświęćima i dr.).

U prvom, uvodnom dijelu naslovljenom „Roma” (str. 5) ukratko je opisana povijest Roma, koje autor definira kao „mrežu skupina od 12 milijuna ljudi”. Pritom je posebice istaknuo jezik, način života i socioekonomsku strukturu kao dijelove romskoga identiteta. U ovom kontekstu Kapralski je naveo komemoraciju romskih žrtava Drugoga svjetskog rata kao „važan dio romskoga identiteta”, a sam Auschwitz je „najvažniji simbol uništenja Roma i Sinta”. U uvodnom poglavlju „KL Auschwitz” (str. 6) ukratko je opisana povijest logora od njegova osnivanja sredinom 1940. na prostoru bivših vojnih baraka u Oświęćimu (njem. Auschwitz), unutar kojega je ubijeno oko 1,1 milijun ljudi.

U poglavlju „The genesis and course of the Nazi persecution of Roma and Sinti” (str. 8–13) autor nastoji objasniti povijesni kontekst nacističkoga progona Roma i Sinta. Tako se posebno ističe višestoljetno postojanje ksenofobije u njemačkom društvu protiv Roma i Sinta, koja se povezala s nastajanjem ideologije anticiganizma³ u XVII. i XVIII. stoljeću. Upravo takav negativan diskurs prevladao je i kod nacističkih vlasti, koje su 1933. preuzele vlast u Njemačkoj. Tada započinje intenzivni i diskriminirajući zakonodavni pritisak na Rome i Sinte, kojima se nastoji onemogućiti integracija u njemačko društvo te ih se želi socioekonomski isključiti. Kapralski zatim navodi kako su Romi i Sinti bili obuhvaćeni eugeničkim programom sterilizacije, eugeničkim proučavanjem (unutar kojega se posebno isticao Robert Ritter), i na temelju takvih teza bili su rasno klasificirani. Upravo je rasna ideologija činila temelj za nacističku politiku rješavanja „ciganskoga pitanja”. Sam način rješavanja toga pitanja odnosio se na sustavne deportacije Roma i Sinta, i to ponajprije u nacističke koncentracijske logore. Kapralski spominje tri velike masovne deportacije Roma i Sinta, od kojih je posljednju, provedenu nakon sredine prosinca 1942. po donošenju Himmlerova dekreta o Romima, opisao kao najbrojniju. Tada su Romi i Sinti deportirani u Auschwitz. Kapralski zatim spominje i druge nacističke logore gdje su Romi ubijani u Poljskoj (npr. Kulmhof, Treblinka, Belzec, Sobibor) i izvan Poljske (npr. Buchenwald, Ravensbrück). U tom kontekstu posebno ističe logor Jasenovac, i to kao „drugo najveće središnje mjesto eksterminacije Roma” (str. 11). Do 80% romskih i sintskih žrtava u Auschwitzu dolazilo je s područja Njemačkoga Reicha i Protektorata Bohemije i Moravije. Manje skupine Roma i Sinta dolazile su iz Poljske, Sovjetskoga Saveza i baltičkih zemalja. U završnom dijelu poglavlja Kapralski nastoji sumirati položaj Roma u drugim dijelovima Europe. Tako navodi da su mnogi Romi u Srbiji bili ubijeni, i to posebice u nacističkim odmazdama zbog ubijenih Nijemaca. Kapralski iznosi brojku od 20 tisuća Roma ubijenih u Srbiji, a pritom kaže da su mnogi Romi uspjeli pobjeći i pridružiti se partizanima. Zatim kaže da Romi nisu bili progonjeni na bivšim jugoslavenskim područjima pod talijanskom okupacijskom vlašću, navodeći Crnu Goru i

³ Hrvatske vlasti predlažu korištenje pojma „antiromska diskriminacija” kao alternativni pojam za „anticiganizam” (*antigypsism*).

Sloveniju te makedonska područja pod bugarskom okupacijskom vlašću. Ova je teza upitna jer su talijanske vlasti progonile Rome na crnogorskom i slovenskom području, i to deportacijama u internacijske logore u izolirana područja tadašnje talijanske fašističke države. Zatim, Kapralski nije spomenuo talijanske fašističke progone Roma na okupiranim hrvatskim područjima Istre i Dalmacije. Postoje i znanstvena istraživanja koja navode da su bugarske okupacijske vlasti na makedonskom području progonile Rome, a dio njih je zajedno sa Židovima bio deportiran u nacističke logore. Kapralski zatim navodi da su muslimanski Romi bili pošteđeni progona na bosanskohercegovačkom području, što je većinom točno zaključivanje, no u tom kontekstu bilo bi potrebno reći da se ta pošteta odnosila na sedentarne Rome muslimanske vjere („Bijele Cigane”) i da je i dio muslimanskih Roma bio progona i ubijen. Kapralski spominje različitu nacističku politiku progona Roma na zapadnoeuropskom području (progon i deportacija nizozemskih i belgijskih Roma u Auschwitz, internacija Roma u logore u Francuskoj) od one u drugim europskim zemljama poput Rumunjske, Slovačke i Mađarske. Primjetan je izostanak osvrta na progon Roma u fašističkoj Italiji. Autor poglavlje završava navodeći da je prema trenutačnim povijesnim izvorima broj ubijenih Roma u Europi za vrijeme toga rata procijenjen na 200 tisuća, a prema njemu je realni broj romskih žrtava oko pola milijuna.

U sljedećem poglavlju, „KL Auschwitz I” (str. 14–39), autor nastoji opisati nastanak i funkcioniranje *Zigeunerfamilienlagers* (Ciganski obiteljski logor), koji se nalazio unutar logora Auschwitz II Birkenau. Prije osnivanja toga logora Romi su bili deportirani u glavni dio Auschwitz – *Stammlager*, i to su većinom bili Romi iz Protektorata Bohemije i Moravije te Poljske. Potrebno je istaknuti da dio Roma nije u logoru bio registriran kao Romi, nego kao pripadnici drugih nacija ili kao politički i asocijalni zatvorenici. Kapralski zatim opisuje djelovanje romskih orkestara u logoru te medicinske pokuse nad Romima u Bloku 10 toga logora. Navodi da je od osnutka Auschwitz (srpanj 1941.) do likvidacije Ciganskoga obiteljskog logora (kolovoz 1944.) iz logora pokušalo pobjeći 58 Roma i Sinta. Od tih Roma jedan je ubijen pri pokušaju bijega, 30 ih je uhvaćeno, a ostali Romi vjerojatno su uspješno pobjegli. U tekstu se donosi nekoliko svjedočanstava Roma i ne-Roma o bjegovima Roma iz logora. U Bloku 11 logora jedno vrijeme bila je smještena Kaznena četa, u kojoj su bili logoraši koji su prekršili logorska pravila. Među njima je bilo 77 Roma i Sinta. Autor opisuje stradanja Roma i Sinta u plinskim komorama i krematoriju logora Auschwitz I. Romi su logoraši Bloka 20, u kojem su bili ubijani injekcijama fenola u srce. Kapralski završava poglavlje opisujući izložbu *The destruction of the European Roma* (Uništenje europskih Roma), koja je postavljena u Bloku 13, a prikazuje posebice uništenje njemačke romske i sintske zajednice. Autor kao jedan od ciljeva izložbe spominje nastojanje da se Rome i Sinte istakne ne kao druge (nežidovske) žrtve toga logora, nego kao glavne žrtve logorskih vlasti uz Židove, koji su trebali biti potpuno uništeni u skladu s nacističkom rasnom ideologijom.

U poglavlju „KL Auschwitz II Birkenau” (str. 40–79) opisan je osnutak, djelovanje i likvidacija Ciganskoga obiteljskog logora, u kojem je ubijena većina Roma i Sinta u tom logoru. Heinrich Himmler izdao je 16. prosinca 1942. *Auschwitz-Erlass* (Naredba Auschwitz), kojom je odredio deportaciju svih rasno miješanih Roma u logor

Auschwitz. Na temelju te naredbe oko 22 tisuće Roma i Sinta iz Njemačke, Austrije, Bohemije i Moravije deportirano je u Auschwitz. U dijelu toga logora BIIe Birkenau zatim je izgrađen Ciganski obiteljski logor, koji je istočno graničio s BIIId (muškim logorom), a zapadno s bolnicom za muške logoraše. Sam logor bio je ograđen elektrificiranom bodljikavom žicom. Barake su bile predviđene za smještaj konja i bile su 40,5 m duge i 9 m široke. U jednoj od tih baraka bilo je oko 500 logoraša. Krajem veljače 1943. počeli su pristizati prvi romski i sintski zatvorenici. Većina romskih i sintskih logoraša dolazila je iz Njemačke i Austrije (62%), Protektorata Bohemije i Moravije (21%), Poljske (5%) te iz drugih europskih zemalja, npr. s jugoslavenskoga područja zabilježeno je 126 Roma (0,6%). Romski i sintski logoraši bili su smješteni u barakama zajedno sa svojim obiteljima, mogli su nositi vlastitu odjeću, imati određenu imovinu (npr. novac). Kapralski primjećuje da je prenapučeni i zatvoreni prostor baraka dovodio do rušenja određenih kulturnih tabua među Romima i Sintima, što je bilo dodatno naglašeno kod onih koji su prošli sterilizaciju ili bili podvrgnuti seksualnom nasilju. Među romskim i sintskim logorašima postojale su određene socioekonomske te razlike u obrazovanju, odnosu prema vlastitoj kulturi (jeziku, tradiciji). Autor ističe da su gotovo polovinu romskih i sintskih logoraša činila djeca, od toga je 371 dijete rođeno u logoru. Dijelom su bili žrtve medicinskih pokusa. Kapralski zatim opisuje bolnicu unutar toga logora, gdje su brojni romski i sintski logoraši umrli od posljedica izgladnjivanja, prisilnoga rada, raznih bolesti i sl. To su i razlozi zašto Kapralski zaključuje da je ta bolnica bila dio „mehanizma destrukcije” (str. 66). Poseban dio poglavlja posvećen je pitanju medicinskih pokusa koje je dr. Josef Mengele provodio nad romskim i sintskim logorašima. U tom kontekstu prikazani su brojni portreti romskih i sintskih žrtava koje je Mengele dao izraditi jer je smatrao da ih sama fotografija prikazuje nedovoljno realistično. Završni dio poglavlja čini autorov osvrt na likvidaciju Ciganskoga obiteljskog logora. Kapralski navodi da su se romski i sintski logoraši 16. svibnja 1944. oduprli pokušaju logorskih vlasti da ih sve deportiraju i na kraju ubiju. Autor kaže da taj dan dio romskih političkih i aktivističkih organizacija ističe kao dio socijalnih obrazaca sjećanja te se obilježava kao *Roma Resistance Day* (Dan otpora Roma). Nakon sredine svibnja 1944. nacističke vlasti postupno su deportirale romske i sintske logoraše iz toga logora, u kojem su oni bili zatvoreni do 2. kolovoza iste godine, kad su svi preostali logoraši ubijeni. Kapralski navodi da novija istraživanja pokazuju da je broj romskih i sintskih logoraša bio oko 4200-4300, a ne kako se dotad mislilo (2897 logoraša). Time je sam logor bio „likvidiran”, iako su se u sljedećim mjesecima odvijale manje deportacije Roma i Sinta u logor Auschwitz, koji su po dolasku odmah ubijeni. Kapralski navodi ukupnu brojku od više od 20 tisuća Roma i Sinta ubijenih u logoru Auschwitz.

Posljednje poglavlje naslovljeno je „Commemoration” (str. 80 – 83), a opisuje kako su Romi i Sinti nakon završetka Drugoga svjetskog rata posjećivali Auschwitz. U kontekstu komemoracija romskih i sintskih žrtava 1967. postavljena je spomen-ploča na romskom jeziku na mjestu logora Birkenau. Zatim je 1973. podignut spomenik u obliku zida od cigli na mjestu romskoga logora u Auschwitzu, i to na inicijativu romskih i sintskih udruga iz Njemačke. Prva službena komemoracija romskih i sintskih žrtava na prostoru nekadašnjega logora Auschwitz održana je 1993., nakon čega se održavaju brojne druge komemoracije. Na prijedlog romskih političkih i nevladi-

nih organizacija 2015. Europski parlament uz potporu Europske komisije službeno je proglasio 2. kolovoza kao *Roma Holocaust Memorial Day*. Nakon ovog poglavlja objavljen je manji rječnik („Glossary”, str. 84 – 89), u kojem su objašnjeni pojmovi vezani uz povijest stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu, i to posebice u logoru Auschwitz. Na kraju publikacije prikazana je karta grada Oświęcimima (str. 90 – 91) i koncentracijskog logora Auschwitz II – Birkenau (str. 92).

Publikacija *The destruction of European Roma in KL Auschwitz: A guidebook for visitors* napisana je da bude muzejski vodič za izložbu o stradanju Roma i Sinta u Muzeju u Auschwitzu. No njezin autor Sławomir Kapralski nastojao je pitanje stradanja Roma obuhvatiti šire od onoga u Auschwitzu, čime ona postaje još jedno djelo koje treba koristiti u sustavnom istraživanju ove tematike. Na tragu ovih promišljanja publikacija istodobno potiče na postavljanje muzejskih izložbi o stradanju Roma, a sve da bi ova i dalje nedovoljno istraжена tema bila što dostupnija akademskoj i široj zajednici.

Danijel Vojak

Vedran Duančić, *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia* (Basingstoke, Ujedinjeno Kraljevstvo: Palgrave Macmillan, 2020), xi + 286 str.

Intelektualna povijest međuratne Jugoslavije sve je češće predmet istraživanja u hrvatskoj historiografiji. Knjiga Vedrana Duančića *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia*, koja je njegova prerađena disertacija obranjena na Europskom sveučilišnom institutu (EUI), rasvjetljava međuodnos geografije (i geografa) i raznih nacionalističkih programa u međuratnoj Jugoslaviji. U uvodu autor ističe da je prva Jugoslavija 1918. postojala samo na papiru zbog različitih pravnih, ekonomskih, kulturnih i drugih tradicija. Zbog toga su geografi imali prvorazrednu ulogu u pokušaju izgradnje, opravdavanja i naturalizacije nove države.

U poglavlju „The Emerging Geographical Network in Yugoslavia” (str. 23–48) Duančić opisuje stvaranje geografske mreže u Jugoslaviji, pri čemu ističe da je njezinu stvaranju uvelike doprinijela činjenica da su se geografi iz južnoslavenskih prostora Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije često školovali u Grazu i Beču. Institucionalizirana geografija u prvoj je Jugoslaviji postojala na sveučilištima u Zagrebu, Beogradu, Skopju i Ljubljani. U Zagrebu su postojala dva „centra” geografskoga istraživanja – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, čiji su najistaknutiji geografi bili profesori Milan Šenoa i Artur Gavazzi, te Ekonomsko-komercijalna škola (preteča Ekonomskog fakulteta), na kojoj je ekonomsku geografiju predavao Filip Lukas.

Duančić u idućem poglavlju, „Jovan Cvijić and the Anthropogeography of the Balkans” (str. 49–94), detaljno obrađuje gledišta i utjecaj Jovana Cvijića, vjerojatno najpoznatijega geografa međuratne Jugoslavije. Cvijić je, ističe autor, bio središte mreže jugoslavenskih geografa kao stručnjak svjetskoga glasa. U poglavlju se obra-